

Siklósi Iván, PhD
adjunktus, ELTE ÁJK Római Jogi
és Összehasonlító Jegtörténeti Tanszék

A haszonkölcsönbe vevő felelősségének problémáihoz a klasszikus római jogban*

I. Alapvetés

A *commodatum* körében felmerülő felelősség¹ római jogi problematikájának részletes vizsgálata – amelynek tekintetében igen gazdag forrásanyagra támaszkodhatunk – már önmagában véve is bőven kiadna egy önálló monográfiát. Jelen tanulmányban néhány, a *commodatarius* felelősségének témakörében különösképpen releváns fragmentumot kívánunk elemzésünk tárgyává tenni a klasszikus korra nézve – már csak a terjedelmi korlátok miatt sem kívánunk ebben a tanulmányban a haszonkölcsönbe vevő préklasszikus és iustinianusi jogi felelősségével foglalkozni. Már csak azért sem, mert – a ma is uralkodó objektív teória tükrében – a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőssége (amely alapesetnek tekinthető a *commodatum* körében) elsősorban az e tekintetben igen gazdag klasszikus kori kazuisztika fényében verifikálható. Az alábbiak vizsgált fragmentumok tükrében azonban az is egyértelművé válik, hogy a *commodatarius* korántsem mindig felel *custodiáért* még a klasszikus korban sem.

II. A haszonkölcsönbe vevő felelősségével kapcsolatos néhány forrásszöveg elemzése

1. A *commodatarius*nak a tállal együtt haszonkölcsönbe adott rabszolga kapcsán felmerülő felelőssége az Ulp. D. 13, 6, 5, 13 alapján

Az alábbi híres szövegben Ulpianus megállapítja, hogy ha egy rabszolgát egy tállal együtt haszonkölcsönbe adtak, akkor úgy tűnik, hogy a tálat is haszonkölcsönbe adták. A következő, első látásra teljesen világos, azonban annál több értelmezési problémát felvető Ulpianus-szöveg azonban nem csak ebből a szempontból érdemel figyelmet:

Si me rogaveris, ut servum tibi cum lance commodarem et servus lancem perdidit, Cartilius ait periculum ad te respicere, nam et lancem videri commodatum. quare culpam in eam quoque praestandam. Plane si servus cum ea

fugerit, eum qui commodatum accepit non teneri, nisi fugae praestitit culpam. (Ulp. D. 13, 6, 5, 13)

A szöveg két, egymástól egyértelműen elkülöníthető részből áll.² A textusban ismertetett tényállások önmagukban véve igen világosak. A szöveg első részében Ulpianus arról beszél, hogy ha valaki egy rabszolgát egy tállal együtt ad haszonkölcsönbe, a (pincér) rabszolga pedig elveszíti a tálat, a (Földi András szerint valószínűleg Augustus korában élt³) Cartilius⁴ szerint – akire Ulpianus hivatkozik – a veszély a haszonkölcsönbe adott terheli. Ugyanis (Ulpianus feltűnően óvatosan fogalmaz) úgy tűnik, hogy a tálat is haszonkölcsönbe adták; ezért *culpáért* is helyt kell állni.

A szöveg második részében pedig Ulpianus azt fejtegeti, miszerint nyilvánvaló, hogy ha a rabszolga a tállal együtt megszökik, az, aki a rabszolgát haszonkölcsönbe vette, nem felel, hacsak nem volt vétkes a rabszolga szökésében.

Az első esetben tehát a haszonkölcsönbe adott rabszolga problémamentesen visszaszolgáltatható, ott arról van szó, hogy a rabszolga a tálat elveszíti. A második esetben azonban a rabszolga a tállal együtt megszökik, és ezért sem a rabszolga, sem a tálat nem adható vissza a haszonkölcsönbe adott részére.

A fragmentumban foglaltak értelmezése sok tekintetben attól függ, hogy a *custodia*-felelősséget objektív vagy szubjektív alapon közelítjük meg; nézetünk szerint a szöveg értelmezése során aligha megkerülhető az interpolációkritikai módszer alkalmazása. Ha premisszaként elfogadjuk a *commodatarius* objektív *custodia*-felelősségét, akkor a szövegben szereplő *periculum* kitétel a *custodia* veszélyének viselését jelenti. Ugyanis, hacsak nem kötöttek a felek olyan speciális megállapodást, amelynek alapján a *vis maior* veszélyét is viselnie kellene a haszonkölcsönbe vevőnek, a *commodatarius* felelőssége *custodiáért* áll fent a klasszikus korban, a *commodatarius* a *vis maior* veszélyét nem viseli.

A szövegben olvasható „*quare culpam in eam quoque praestandam*” kitétel értelmezése számos problémát vet föl. Első látásra természetes, hogy ha valaki a *periculumért* (a *vis maiorért*) helytállni köteles, akkor, mivel a többen a kevesebb is benne van, *culpáért* is felel; illetve ha a *periculum* alatt *periculum custodiae*-t értünk (ami szinte teljesen biztosnak tűnik⁵), akkor is nyilvánvaló, hogy a *custodia*-felelősség magában foglalja a *culpáért* való felelősséget is. Több mint valószínűnek tűnik egyrészt tehát az, hogy a szövegben említett „veszély” a *custodia* és nem a *vis maior* veszélyét jelenti, illetve az is, hogy az ebben a szövegrészben említett *culpa* a szövegben eredetileg szereplő *custodiát* váltotta fel,⁶ vagyis e vonatkozásban interpolációval van

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

dolgunk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egész „*quare culpam in eam quoque praestandam*” kitétel a kompilátorok betoldásának eredménye (talán nem hat ez a megállapítás túlságosan radikális szövegkritikának), és a szöveg eredetileg csak azt rögzítette, hogy a haszonkölcsönbe vevő a *custodia* veszélyéért vagy egyszerűen csak *custodiáért* köteles helytállni.

Másként interpretálja Ulpianus szavait a fragmentum első részét a másért való felelősség szempontjából vizsgáló Földi András. Földi értelmezése szerint a *commodatarius*t a haszonkölcsönbe adott rabszolga magatartásáért terhelte a felelősség; a szerző hangsúlyozza, hogy a *commodatarius* veszélyviselése a rabszolgának a tál elvesztésével kapcsolatos *culpájára* is kiterjed,⁷ illetve „a *custodia* ebben a konkrét esetben a rabszolga *culpájáért* való helytállást jelenti”;⁸ az ominózus szövegrészt („*quare culpam in eam quoque praestandam*”) azonban Földi is „nyelvileg mindenképpen romlottnak” és „talán interpoláltnak” minősíti.⁹ Földi később azt is hangsúlyozza – az itt elemzett forrásra hivatkozva, azonban általánosabb jelleggel is érvényes megállapítás gyanánt –, hogy a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpára*, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került a szövegekbe.¹⁰

A második esetre rátérve: amennyiben a rabszolga a tállal együtt megszökött, a haszonkölcsönbe vevő nem tehető felelőssé, hacsak magában a szökésben nem volt vétkes. Ebben az esetben tehát vétkeességi felelősségről van szó; a szökéssel okozati összefüggésben álló kárért a *commodatarius* csak akkor tehető felelőssé, ha e tekintetben vétkes volt. E vonatkozásban a *culpa* klasszikus eredetét valószínűsíthetjük; a konkrét eset alapján a rabszolga szökése nem tekinthető olyan *casus minor*-nak, amely a haszonkölcsönbe vevő objektív felelősségét alapozná meg a tál vonatkozásában. Látszik tehát, mennyire problematikus volt még Ulpianus idejében is a rabszolga szökése folytán előállott károkért való felelősség, bár itt nem magáért a haszonkölcsönbe adott rabszolgáért, hanem a rabszolgával együtt haszonkölcsönbe adott tálért fennálló felelősségről van szó. Amennyiben tehát a haszonkölcsönbe vevő felelős a szökésért, úgy nem felelős a tálért sem.

2. Az ezüst étkészlet haszonkölcsönbe vétele kapcsán felmerülő felelősség az Ulp. D. 13, 6, 5, 14 alapján

Még mindig a *Digesta* 13. könyvének 6., „*Commodati vel contra*” c. titulusánál maradva, érdemes megvizsgálni az alábbi, szintén Ulpianustól származó, meglehetősen komplex tényállást tartalmazó fragmentumot is, amelyben egy ezüst étkészlet haszonkölcsönbe adásáról van szó, és amely

tényállás a *custodia*- és a másért való felelősség témakörének szempontjából is elemezhető:

Si de me petisses, ut triclinium tibi sternerem et argentum ad ministerium praeberem, et fecero, deinde petisses, ut idem sequenti die facerem et cum commodate argentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero et perierit: qua actione agi possit et cuius esset periculum? Labeo de periculo scripsit multum interesse, custodem posui an non: si posui, ad me periculum spectare, si minus, ad eum penes quem relictum est. Ego puto commodati quidem agendum, verum custodiam eum praestare debere, penes quem res relictæ sunt, nisi aliud nominatim convenit. (Ulp. D. 13, 6, 5, 14)¹¹

Az Ulpianus ediktumkommentárjából származó szövegben a jogtudós arról beszél, hogy ha te arra kértél meg engem, hogy neked lakomát rendezzek, és ezüst étkészletet biztosítsak, és ezt megtettem, majd utána arra kérsz, hogy tegyem meg ugyanezt a következő napon, és mivel én nem tudom kényelmesen az ezüstöt hazavinni, otthagytam, és az eltűnik, kérdés, hogy milyen keresettel lehet perelni, és ki viseli a veszélyt. A jogtudós Labeóra hivatkozik, aki a veszélyt illetően azt írta, hogy a veszély viselése nagyban függ attól, vajon odahelyeztem-e egy őrzőt vagy sem (tehát gondoskodtam-e az értékes ezüst étkészlet őrzéséről valaki útján). Ha őrzőt vettem igénybe, a veszély engem terhel, ha viszont nem, akkor pedig azt terheli, akinél az ezüstöt otthagytam. Ulpianus úgy véli, noha a haszonkölcsönből kifolyólag kell perelni; annak a személynak, akinél a dolgokat hagytam, azok őrzéséért helyt kell állnia, hacsak kifejezetten más megállapodásra nem került sor.

A tényállás röviden – jórészt Knütel¹² és Cardilli¹³ kitűnő elemzését segítségül hívva – a következőképpen foglalható össze: „Tu” arra kéri meg „Ego”-t, hogy rendezzen egy lakomát, s ebből a célból még egy értékes ezüst étkészletet is biztosítson „Tu” részére. „Ego” teljesíti a megállapodást. „Tu” ezután a következő napra vonatkozóan ugyanerre kéri fel „Ego”-t, aki azonban, nem lévén képes arra, hogy kényelmesen hazavigye az étkészletet, úgy dönt, hogy azt „Tu”-nál hagyja. Az éjszaka folyamán azonban az ezüstnek nyoma vész.

A két szinten is megjelenő jogi problémát maga Ulpianus is kifejezetten rögzíti: kérdés egyrészt, hogy „Ego” mint az étkészlet „szolgáltatója” milyen keresettel perelheti „Tu”-t; másrészt pedig az a kérdés, hogy kit terhel a veszély (*periculum*).

Az Ulpianus által hivatkozott korai klasszikus Labeo szerint a perelhetőség és a veszély viselése nagyban azon múlik („*multum interesse*”), hogy „Ego” odahelyezett-e az ezüst mellé egy felvigyázót (*custos*); ha igen, akkor „Ego” nem perelheti

„Tu”-t, így a veszély „Ego”-t terheli; ellenkező esetben viszont a veszély „Tu”-t terheli. Knütel kifejti, miszerint az, hogy Labeo miből indulhatott ki, bizonytalan; talán azt feltételezte, hogy a haszonkölcsön tkp. megszűnt, amikor a haszonkölcsönbe adó az őrzőjén keresztül az étkészletet újból átvette.¹⁴ Ezzel pedig a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőssége eleve létalapját veszítette volna.¹⁵ Labeo azonban Knütel szerint arra is gondolhatott, hogy a haszonkölcsön-szerződésből fakadó jogviszony a következő napig meghosszabbodott, a haszonkölcsönbe adó pedig a saját emberének felvigyázóként történő odaállításával az őrzési kötelezettség terhét a *commodatarius* válláról levette, akit ennek folyományaként a dolgok őrzéséért nem is akart felelőssé tenni.¹⁶

Ulpianus ugyanakkor a következőképpen döntött „Ego” (a *commodatum* alapján mint haszonkölcsönbe adó) a *commodatum* keresetével (*actio commodati directa*) perelheti „Tu”-t, és ezért „Tu” *custodia*-kötelezettséggel tartozik az „Ego” által nála hagyott dolgok tekintetében, hacsak a felek másként nem állapodtak meg.

Hány szerződésről is van szó a fragmentumban? „Ego” és „Tu” vonatkozásában az első *relictio argenti* miatt jött létre az első *commodatum*; ezt követően pedig nézetünk szerint létrejön még egy haszonkölcsön-szerződés ugyanezen felek között; álláspontunk szerint tehát két haszonkölcsönről van szó a tényállásban, bár elvileg a másik, fentebb Knütel nyomán ismertetett megközelítés is elfogadható (ti., hogy a haszonkölcsön-szerződésből fakadó jogviszony a következő napig meghosszabbodott, tehát csak egy *commodatum*-ról van szó a tényállás alapján). Labeo még egy esetleges harmadik személyt is említ a szövegben: az étkészlet őrzőjét, akit „Ego” helyezett oda az ezüst őrzése céljából – hogy „Ego” és a *custos* között pontosan milyen jogviszony is áll fent, nem tudhatjuk, de ez nem is kardinális kérdés a jogeset egészének, illetve lényegének szempontjából.

Mármint ha „Ego” őrzőt rendelt az ezüst mellé, akkor Labeo teljes egészében „Ego”-ra telepítette a veszélyt, „Tu”-t pedig Labeo álláspontja szerint nem lehet a haszonkölcsön alapján felelőssé tenni. Ha viszont „Ego” nem rendelt őrzőt az ezüst mellé, úgy viszont a károkat arra telepíti, akinek az ezüst a hatalmában (ami csupán *naturalis possessio*t jelent a haszonkölcsönbe vevőnél) lett hagyva: azaz „Tu”-ra („ad eum penes quem relictum est”).¹⁷

Ulpianus azonban más véleményen van, aki – amint azt Knütel¹⁸ szerint a korlátlan szembeállítás mutatja, függetlenül attól, hogy ott hagyott-e egy őrzőt vagy sem – úgy döntött, hogy „Ego” minden esetben perelheti „Tu”-t, akinek vonatkozásában Ulpianus kifejezetten hangsúlyozza a *custodia*-felelősséget. Ulpianusnál tehát egyértelmű a *custodia*-felelősség fennállása minden olyan esetben,

amikor a haszonkölcsönbe vevőnél maradt az étkészlet, az őrző odaállításától függetlenül is.

A számos értelmezési problémát felvető¹⁹ textus további mélyebb értelmezésébe most nem kívánunk belemenni; csupán arra kívánunk rámutatni, hogy ez a szöveg nézetünk szerint egyértelműen a klasszikus kori *custodia*-felelősség objektív elméletét támasztja alá, amely Ulpianus korában a *commodatum* esetében minden kétséget kizáróan fennállt. A *custodiam praestare* kifejezés ugyanis egyértelműen az objektív *custodia*-felelősségre utal. A szövegben több helyen is előforduló *periculum* szó azonban itt sem a technikus értelemben vett *vis maior* viselésére utal, hanem az ezüst étkészlet elvesztésének mint *casus minor*-nak a veszélyére – szó sincs ugyanis emberi erővel elháríthatatlan eseményről a szövegben.

3. A haszonkölcsönbe vevő csupán culpaért fennálló felelősségének rögzítése az Ulp. D. 13, 6, 10 pr.-ban

Ulpianus egy, szintén a *Digesta* 13. könyvének 6. titulusa alatt felvett másik forrásszövegben viszont csupán a *commodatarius* culpaért való felelősségéről látszik beszélni:

Eum, qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus est in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla parte culpa sua deteriore fecit, verum est: nam si culpa eius fecit deteriore, tenebitur. (Ulp. D. 13, 6, 10 pr.)²⁰

Amennyiben a haszonkölcsönbe vevő a dolgot rendeltetésszerűen, tehát arra használta, amilyen célra azt kölcsönkapta,²¹ nem felel, ha a dolog megrongálódásában vétkesség nem terhelt; amennyiben viszont a dolog megrongálódásában a *commodatarius* vétkes volt, felelősséggel tartozik. Ez a textus nem utal kifejezetten a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségére, illetve abban nincsen részletesebben kifejtett tényállás. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy ha a *custodia*-felelősség objektív teóriáját fogadjuk el, a textus talán interpolált vagy legalábbis erősen lerövidített lehet. Mivel valamennyi interpolációkritikai megállapítás kockázatos, ezért csak hipotetikus jelleggel és óvatosan foglalmazzuk meg abbéli sejtésünket, hogy vagy a *custodiára* is utalt az eredeti Ulpianus-szöveg, vagy esetleg az eredeti textusban nem a *custodia*-felelősségről, hanem csupán a haszonkölcsönbe vevő vétkessége folytán beállott károkért való felelősségről lehetett szó egy konkrét, eredetileg részletesebben kifejtett tényállás alapján, és ebből a feltételezeten hosszabb eredeti szövegből a kompilátorok csak a culpaért való felelősséget rögzítő megállapítást hagyták meg. Természetesen mindez csak sejtésként fogalmazható meg. Mindenestre más szövegek alapján egyértelműen veri-

fikálható, hogy a *commodatarius* a klasszikus korban nem csak akkor felelt a haszonkölcsönbe adott dologban bekövetkezett kárért, ha abban nem terhelte vétke, hiszen felelősségének határa nem a *culpa*, hanem a *custodia* volt. Erre tekintettel pedig a *Digesta*-ban olvasható szöveg ebben a formában nemigen illeszthető be a klasszikus kor vélelmezhetően eredeti, az objektív *custodia*-felelősséget is széles körben és a haszonkölcsön tekintetében is ismerő felelősségi szabályrendszerébe. Itt is utalunk azonban az újabb szakirodalomból többek között Földi András nézetére, aki megállapítja, hogy a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpára*, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került a szövegekbe.²² Az egyes források interpolált mi-voltának feltételezése tekintetében természetesen mindig fokozott óvatossággal kell eljárunk.

4. A haszonkölcsönbe vevő használatlopásért fennálló felelőssége a Pomp. D. 13, 1, 16 pr. alapján

A következő, Pomponiustól származó, a *Digesta* „*De condictione furtiva*” c. titulusa alatt fölvetett forrás-szöveg elsősorban a haszonkölcsönbe vevő, illetve a letéteményes által elkövetett használatlopás miatt indítható *condictio furtivával* foglalkozik, illetve annak jogi természetét veti egybe az *actio commodati directával*, valamint az *actio depositi directával*. A szöveg ugyanakkor a haszonkölcsönbe vevő felelőssége szempontjából általában is említést érdemel:

Quia furtum admittit vel re commodata vel deposita utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur. quae differt ab actione commodati hoc, quod, etiamsi sine dolo malo et culpa eius interierit res, condictione tamen tenetur, cum in commodati actione non facile ultra culpam et in depositi non ultra dolum malum teneatur is, cum quo depositi agetur. (Pomp. D. 13, 1, 16 pr.)²³

Aki tehát lopást követ el az akár haszonkölcsönbe, akár letétbe adott dolog tekintetében, azokat használva, a *condictio ex causa furtiva* keretében helytállni köteles. E kereset az *actio commodati*tól abban különbözik, hogy, még amennyiben a dolog a haszonkölcsönbe vevő *dolus malus*a és *culpája* nélkül veszett is el, mégis felel a *condictio* keretében, még ha a *commodati actio* keretében *culpán*, a *depositum* alapján (amikor *actio depositi*vel perlik a letéteményest) pedig *dolus malus*on túlmenően nem is felel.

A szövegben foglalt tényállás maga szorosan véve nem a *custodia*-felelősség kérdésköréhez kapcsolódik, hiszen abban a *commodatarius*, illetve a *depositarius* által elkövetett *furtum usus*ról (használatlopásról) van szó; nyilvánvaló, hogy ez a *commodatum* esetében az olyan eseteket jelenti, ami-

kor a *commodatarius* nem rendeltetésszerűen használta a dolgot, a letét esetében viszont bármilyen használat *furtum usus*, hiszen a *depositarius* a dolgot egyáltalán nem használhatja. Ilyen esetekben a *furtum usus* miatt mind a *commodatarius*, mind pedig a *depositarius* perelhető a vagyoni megtérítésre menő *condictio furtivával*, mégpedig függetlenül attól, hogy a kontraktuális keresetek – az *actio commodati directa*, illetve az *actio depositi directa* – megindításának alapjául szolgáló feltételek megvannak-e.

A szöveg számunkra releváns része a haszonkölcsönbe vevő felelősségéről szól. Az egyértelmű, hogy a letéteményes a klasszikus korban, a szerződés ingyenessége miatt csupán *dolus*ért felelt, és ezt a szöveg egyértelműen rögzíti is. Ami számunkra releváns: a szöveg alapján a haszonkölcsönbe vevő csak *dolus*ért és *culpá*ért felel; a textus olyannyira nem tesz említést a *custodiáról*, hogy kifejezetten rögzíti, miszerint a *commodati actio* alapján a haszonkölcsönbe vevő *culpán* túlmenően nem felel. Nem túlzás ezért interpolációra következtetni a textus (vagy legalábbis ez utóbbi szövegrész) alapján, hiszen számos más szöveg alapján a *commodatarius custodia*ért való felelőssége kétségtelenül és egyértelműen konstataálható. De a szöveg egészének eredetisége is védhető álláspont lehet, ha arra gondolunk, hogy a használatlopást eleve csak szándékosan lehet elkövetni, és így a szöveg alapjául szolgáló tényállásban eleve nem is jött szóba a vétkeességtől független *custodia*-felelősség.

5. A haszonkölcsönbe vevő felelősségének kizárása a haszonkölcsönbe adó vétkeessége folytán előállott károkért a Pomp. D. 13, 6, 23 pr. alapján

A következő, interpolációval aligha gyanúsítható Pomponius-szövegben foglalt tényállás alapján egyáltalán nem merül fel a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelőssége:

Si commodavero tibi equum, quo uteris usque ad certum locum, si nulla culpa tua interveniente in ipso itinere deterior equus factus sit, non teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodavi, quia eum laborem sustinere non potuit. (Pomp. D. 13, 6, 23 pr.)²⁴

A meglehetősen világos tényállásban „Ego” haszonkölcsönbe adott egy lovat „Tu”-nak, hogy azt „Tu” egy meghatározott helyre (*ad certum locum*) történő utazás céljából igénybe vegye. A ló állapotában azonban a lovaglás során romlik, a nélkül viszont, hogy a haszonkölcsönbe vevőt bármilyen vétkeesség terhelné a ló állapotának rosszabbodásában. Pomponius döntése értelmében a haszonkölcsönbe vevő nem felel, ugyanis inkább a haszonkölcsönbe adót terheli vétkeesség abban, hogy olyan hosszú

útra adta haszonkölcsönbe a lovat, amely megerőltetéssel az megbirkózni nem tudott.

Pomponius tehát a konkrét tényállás alapján a haszonkölcsönbe adó „felelősségét” (e szó használata esetében most indokolt az idézőjel) állapítja meg; a *commodatarius* custodia-felelőssége fel sem merül, mert hiába használta ő ingyenesen, érdekelt adósként a lovat, a rendeltetésszerű használat ellenére történő állapot-rosszabbodásért nem lehet felelőssé tenni. A ló állapotának romlása nem „kisebbséges baleset”, e tekintetben a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségét nem lehet kimondani – a veszély így a tulajdonosé lesz. A ló állapota nem hogy nem a *commodatarius*nak felróható okból romlott, hanem abban kifejezetten a *commodans* volt vétke Pomponius szerint, amennyiben az olyan kimerítően hosszú útra adta a lovat haszonkölcsönbe, hogy az a nagy megerőltetéssel megbirkózni nem volt képes.

Tegyük fel a kérdést: ha a *commodans* ezzel épp a haszonkölcsönbe vevőnek okozott kárt, felel-e a *commodans* az ő irányában egy esetlegesen ellene megindított *actio commodati contraria* alapján? A válasz nézetünk szerint csak nemleges lehet, hiszen a haszonkölcsönbe adó mint ingyenes adó felelőssége, miként jól ismert, a *dolus*-nál megáll, így *culpa*-ért már nem felel a *commodatarius* irányában. A szövegben olvasható, a haszonkölcsönbe adó *culpa*-jára történő utalás nézetünk szerint nem a *commodans* *culpa*-ért való felelősségére utal, hanem inkább retorikai eszköz, amelynek segítségével a jogtudós akként argumentál, hogy jelen esetben szóba sem jöhet a *commodatarius* felelőssége, hiszen nem a *commodatarius* hanem inkább a *commodans* terheli *culpa* a ló állapotának rosszabbodásában, és az ebből fakadó károkat értelemszerűen a *commodans* viseli. Ami tehát a *casus sentit dominus* elvének kifejeződése, a *commodatarius* felelősségének kizárása mellett.

6. A haszonkölcsönbe vevőnek a dolgot az ő vétke miatt ért *vis maior*-ért fennálló felelőssége a Paul. 2, 4, 3 alapján

Paulus a kései klasszikus kori jogtudós műveiből a posztklasszikus korban összeállított *Sententiarum libri* tanúsága szerint azt a kérdést vizsgálja, vajon megindítható-e az *actio commodati (directa)*, ha az eredetileg más célból haszonkölcsönbe adott dolog *vis maior* folytán elpusztul:

Servus vel equus a latronibus vel in bello occisi, si in aliam causam commodati sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est. (Paul. 2, 4, 3)

Helyesen mutatott rá már Krückmann is, hogy itt nem balesetért fennálló felelősségről van szó.²⁵

A tényállás szerint, amennyiben egy rabszolgát vagy egy lovat haszonkölcsönbe adtak, és azok

rablótámadásban vagy háborúban elpusztultak, ha más célból adták *commodatum*-ba ezeket a dolgokat, a haszonkölcsönbe adó részére megadatik az *actio commodati (directa)*. A haszonkölcsönbe adott dolog vonatkozásában ugyanis – szól az indokolás – *custodiáért* és *diligentiáért* is helyt kell állni. Kérdés, hogy ezek valóban Paulus szavai-e, vagy csupán a posztklasszikus időkben származnak.

A *commodatarius* custodia-felelőssége szempontjából számunkra a „*custodia... praestanda est*” kitétel lényeges, bár a forrásszövegben foglalt tényállás nem a *custodia*-felelősséghez, hanem a *vis maior* veszélyének viseléséhez kapcsolódik, hiszen a rablók támadása és a háború is *vis maior*, ami ugyanakkor elhárítható lett volna, ha a *commodatarius* rendeltetésszerűen használta volna a dolgot, hiszen neki felróható, hogy a dolgot *vis maior* érte, a felróható magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés kétségtelenül fennáll. A *custodiáért* való helytállás tehát a szövegben voltaképpen a (dolgot a *commodatarius*nak felróható módon ért) *vis maior*-ért való helytállást (a *vis maior* veszélyének viselését) jelenti; a *diligentiára* történő utalás pedig azt jelenti, hogy a bekövetkezett kár kellő gondosság tanúsítása mellett elhárítható lett volna. Mivel ez a tényállás – bár a „*custodia... praestanda est*” kitétel általános érvényű megállapítás a haszonkölcsön vonatkozásában – nem a *casus minor*-okért fennálló *custodia*-felelősség példája, és bár a posztklasszikus kori szövegmódosítás nem zárható ki (hiszen több, a iustinianusi kompilációban olvasható, nagy valószínűség szerint interpolált vagy kifejezetten a iustinianusi Institutiókból származó forrásszöveg is együtt említi a *custodiát* a *diligentiával*²⁶), a *diligentiára* történő utalás itt mégis kifejezetten klasszikus eredetűnek tűnik.

Paris álláspontja szerint „a *custodia* és a *diligentia* két különböző fogalom”, és a francia romanista hangsúlyozza, miszerint Paulus döntése Gaius döntését erősíti meg a *commodatarius* *custodiáért* felel.²⁷ Molnár Imre szerint a *custodia* és a *diligentia* együttes említése a forrásszövegben „együtt nem tűnik túlzottan világosnak”, bizonytalanságra utal²⁸ – nézetünk szerint azonban e tekintetben nem állja meg a helyét az interpolációgyanú, és e tekintetben a magunk részéről MacCormack²⁹ álláspontjához csatlakozunk. Egyáltalán nem biztos, hogy egy forrásszöveg csak azért interpolált, mert abban az egyébként *custodia*-felelősséggel tartozó adós vonatkozásában említésre kerül a *culpa* vagy éppen (az itt vizsgált Paul. 2, 4, 3 esetében pl.) a *diligentia*.

7. A haszonkölcsönbe vevő csupán *dolus*-ért fennálló felelőssége az Ulp. D. 13, 6, 5, 10 alapján

Előfordulnak olyan kivételes esetek is, amikor a haszonkölcsönbe vevő felelőssége *dolus*-nál megáll:

Interdum plane dolum solum in re commodata qui rogavit praestabit, ut puta si quis ita convenit: vel si sua diutaxat causa commodavit, sponsae forte suae vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos edens praetor scaenicis commodavit, vel ipsi praetori quis ultro commodavit. (Ulp. D. 13, 6, 5, 10)³⁰

Olykor tehát a *commodatarius* a neki haszonkölcsönbe adott dolog vonatkozásában csupán *dolus*ért fog helytállni. Ha a felek kifejezetten így állapodnak meg, a *commodatarius* csak *dolus*ért felel (a felelősséget tehát a felek adott esetben enyhíthetik, a megállapodásuktól függően).³¹

Amennyiben pedig a haszonkölcsön létrejöttét a haszonkölcsönbe adó érdeke motiválja, így, amennyiben valaki jegyesének vagy feleségének ékszer ad ünnepélyes alkalmakon való használat céljából, vagy ha a praetor rendez játékokat, és a színészeknek ad valamit haszonkölcsönbe, vagy ha valaki önként haszonkölcsönzött dolgokat ebből a célból a praetor részére. Ezekben az esetekben a haszonkölcsön tkp. mindkét fél érdekében létrejön, nyilván nem csak a haszonkölcsönbe adó érdekében (csak a haszonkölcsönbe adó érdekében létrejött *commodatum*-ról aligha lehetne beszélni), ugyanakkor a haszonkölcsön létrejöttét ezekben az esetekben a *commodans* érdeke motiválta.³²

Ami most számunkra lényeges: az ebben a fragmentumban tárgyalt esetekben a *commodatarius* nem felel *custodiáért*. Mint annyi más helyen a római „felelősségi jogban”, itt is azt láthatjuk, hogy az *utilitas* döntő jelentőségű a felelősség mikéntje szempontjából. Az itt tárgyalt esetekben a haszonkölcsön megkötésének a *commodans* általi motiváltsága egyértelműen indokolja, hogy miért nem felel *custodiáért*, de még *culpáért* sem a *commodatarius*, az olyan esetek mellett, amikor a felek külön szerződés útján eleve kizárják a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségét, amit minden további nélkül megtehetnek.

8. A haszonkölcsönbe vevő felelősségének komplex tárgyalása a Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében

A haszonkölcsönbe vevő felelősségét tárgyalja a következő, híres forrásszöveg is, amelyben szintén említésre kerül a mindkét fél érdekében is kötött haszonkölcsön-szerződés, és ennek keretében a *commodatarius* olykor csupán *dolus*ért való felelőssége is. Az aligha tagadhatóan legalábbis részben interpolált szöveg azonban korántsem csupán ebből a szempontból érdemel figyelmet:

In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit, veluti mortis servorum quae sine dolo et culpa

eius accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum qui custodiri non solent. Quod autem de latronibus et piratis et naufragio diximus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat: alioquin si cui ideo argentum commodaverim, quod is amicos ad cenam invitaturum se diceret, et id peregre secum portaverit, sine ulla dubitatione etiam piratarum et latronum et naufragii casum praestare debet. Haec ita, si diutaxat accipientis gratia commodata sit res, at si utriusque, veluti si communem amicum ad cenam invitaverimus tuque eius rei curam suscepisses et ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum praestare debeas. sed videndum est, ne et culpa praestanda sit, ut ita culpa fiat aestimatio, sicut in rebus pignori datis et dotibus aestimari solet. (Gai. D. 13, 6, 18 pr.)³³

A szöveg számos különböző kérdést érint, amelyek sokasága az egész fragmentum tekintetében mintegy „toldozott-foldozott” benyomást kelt. A szöveg minden egyes megállapításával és kitételével nem foglalkozunk részletesen, csupán néhány fontos kérdést kívánunk érinteni e fragmentum kapcsán.

Miként Visky is kifejti, egyes szerzők az egész textus eredetiségét kétségbe vonták;³⁴ más szerzők pedig a szöveg egyes részeit illetően igyekeztek rámutatni az interpoláció nyomaira. Különösen sok támadás érte a szövegnek azt a részét, amelyik a *commodatarius* diligentiájára vonatkozik, de azt a részét is, amelyik a *commodatarius* culpájáról szól, illetve azt a részét is, amelyik a *commodatarius* és a *creditor pignoratiticius* helyzetét állítja szembe egymással.³⁵ Olyan nézet is ismert, mégpedig Luzzatto tollából, amely szerint a „casus non praestet, quibus resisti non possit” szövegrész a diligentiára vonatkozó interpolációval szoros összefüggésben került a szövegbe.³⁶ Visky szerint, ami a diligentiával kapcsolatos részek interpolált voltát illeti, az ellen aligha lehet bármit is felhozni,³⁷ Luzzatto imént hivatkozott nézetét azonban Visky is – igen helyesen – kritikával illeti. Visky ugyanis valószínűtlennek tartja, hogy a „cui resisti non possit” a diligentiával kapcsolatos interpolációval összefüggésben volna; ez a kitétel származhatott nemcsak Gaiustól,³⁸ hanem akármelyik másik klasszikus jogtudóstól is.³⁹

A későbbi szakirodalom azonban már jóval kevésbé támadja a szöveget, mint az interpolációkritikai irodalom. MacCormack⁴⁰ már sokkal szolidabb értelmezést követ a fragmentum tárgyalása során; a legújabb szakirodalom⁴¹ is sokkal mérték- tartóbb a szöveg egészének interpretációját illetően.

Vegyük most már szemügyre a szöveg egyes konkrét megállapításait. Álláspontunk szerint ugyan a szöveg első mondatának első két tagmondata valóban interpolált, a szöveg jelentős részben azonban különösebb fenntartások nélkül eredeti, klasszikus jogi szempontból is releváns megállapításokat tartalmaz.

A fragmentum aligha tagadhatóan interpolált első mondata szerint a haszonkölcsönbe vevő olyan gondosságot köteles tanúsítani, amilyet a leggondosabb családapa saját ügyeiben tanúsít. A *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó gondosságának zavaros felelősségi mérceje kétségtelenül interpolált. Az első mondatban a *diligentiára* történő utalás nem feltétlenül tekinthető ugyan interpoláltnak – arra a könyvünkben többszörösen is hangsúlyozott körülményre tekintettel, hogy a *diligentia* szónak egy, egyébként a klasszikus korban *custodiens*nek tekintett adós felelősségével kapcsolatos szövegben történő felbukkanása alapján önmagában véve még nem lehet interpolációra következtetni –, azonban a *diligentiáért* való helytállást követően említett „*qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet*” kitételről nehezen hisszük, hogy ne volna interpolált. A szöveg első része eredetileg minden bizonnyal a *custodiára* utalt, akár a *diligentia* mellett vagy éppen helyett. Általában tartózkodnunk kell az önkényes rekonstrukcióktól, itt azonban egyáltalán nem valószínű, hogy az eredeti szövegrész csupán tényleg annyit rögzíthetett, hogy „*in rebus commodatis custodia praestanda est*”, vagy esetleg „*in rebus commodatis custodia et diligentia praestanda est*”, az utána következő, a *diligentissimus pater familias* saját ügyeire történő utalás nélkül, ami nyilvánvalóan glosszémának tűnik, a kései császárkori római jogi szövegek pompázatos, bőbeszédű stílusában, a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősségre történő utalást felváltandó, egyben azonban a csillogó stílus mögött egy dogmatikailag valójában igen pongyola, messzemenően szubjektív és jogpolitikailag tkp. tarthatatlan felelősségi kritériumot eredményezve.

A *commodatarius* a szöveg folytatásában olvashatók szerint nem tartozik helytállni az olyan *casus*okért, amelyeket elhárítani nem lehet, mint a rabszolgák haláláért (ha abban sem *dolus*, sem pedig *culpa* őt nem terhelte), a rablók és az ellenség támadásáért, a kalózok támadásáért, a hajótörésért, a tűzvészért, illetve az olyan rabszolgák szökéséért, akiket nem szoktak őrizni. E szövegrész tartalmi értelemben vett klasszicitását – a részletesebb elemzéstől és az e tekintetben releváns könyvtáryi szakirodalom meghivatkozásától most eltekintünk, hiszen feladatunk nem a *vis maior* kérdéskörének részletesebb vizsgálata – nézetünk szerint nem lehet különösebben vitatni; a *fuga servorum*ot leszámítva olyan esetekről van itt szó, amelyek a *vis*

maior körébe tartoznak, és amelyekre értelemszerűen nem terjedt ki a haszonkölcsönbe vevő felelőssége a klasszikus korban. A rabszolga szökéséért a klasszikus korban sem terhelte mindig helytállás az adóst; e tekintetben Ulpianus (D. 50, 17, 23: „*fugae servorum qui custodiri non solent... a nullo praestantur*.”) is rámutat arra, hogy az olyan rabszolgák szökéséért, amelyeket nem szoktak őrizni, senki sem áll helyt; a források tanúsága szerint a *servus non custodiendus* vonatkozásában a klasszikus korban sem állt fent *custodia*-felelősség, csupán a *servus custodiendus* vonatkozásában.

Gaius közlése szerint, amit a rablókról, a kalózokról és a hajótörésről mondott, azt érteni kell arra az esetre is, ha egy dolgot olyan céllal adtak haszonkölcsönbe, hogy azt a *commodatarius* magával viheti egy utazásra. Ha azonban a *commodans* úgy adna haszonkölcsönbe egy ezüst étkészletet,⁴² hogy a *commodatarius* azt mondja, a barátait fogja meghívni vacsorára, a haszonkölcsönbe adott ezüst étkészletet azonban a haszonkölcsönbe vevő egy utazásra magával vinné, akkor a *commodatarius* minden kétség nélkül helytállni tartozik a kalóztámadásért, a rablótámadásért és a hajótörésért is. Meglehetősen világos tényállást tartalmaz a szöveg e része, amelyben egy ezüst étkészlet *commodatum*áról van szó. Mint láttuk, a *commodatarius* felelőssége szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy milyen célból kötötték meg a felek a szerződést; noha a *commodatarius* természetesen alapesetben – ahogyan senki – nem felel *vis maior*ért, azonban ha a dolog *vis maior* miatti elpusztulása a *commodatarius* (jelen esetben szándékos) szerződésszegésével áll közvetett okozati összefüggésben, a *vis maior* veszélyét neki kell viselnie.⁴³ E szövegrész alapvetően klasszikus eredete sem vitatható. Ami pedig magát a „*casus non praestet, quibus resisti non possit*” szövegrészt illeti, mint fentebb már láttuk, már Visky is valószínűtlennek tartotta, hogy az a *diligentiával* kapcsolatos interpolációval összefüggésben került volna a szövegbe.

Az előbbi variáció esetében hozott döntés azonban csak akkor állja meg a helyét, ha csupán a haszonkölcsönbe vevő érdekében kerül sor a *commodatum*ba adásra; ha viszont mindkét fél érdekében jön létre a haszonkölcsön, így ha a felek egy közös barátot hívnak meg vacsorára, úgy, hogy a haszonkölcsönbe vevő magára vállalja az üggyel való fáradozás terhét, és ebből a célból kerül sor az ezüst étkészlet *commodatum*ba adására, a *commodatarius* csupán *dolus*ért tartozik helytállni.⁴⁴ Azonban a döntés során Gaius szerint tekintetbe kell venni, vajon nem felel-e a *commodatarius* *culpáért* is. E szövegrész is alapvetően klasszikus eredetűként fogadható el; az, hogy a szöveg nem utal a *commodatarius* felelősségét illetően a *custodiára*, nem jelent problémát, hiszen ebben az

esetben a *commodatum* (annak alapkonstrukcióját nyilván a szerződési gyakorlat alapján továbbgondolva, illetve dogmatikailag értékelve) nem csak a *commodatarius* érdekében jön létre, ami – az érdekelv alkalmazásának szemléletes példaként – a *commodatarius* felelősségének mértékét is csökkenti fogja. A szövegrésznek a haszonkölcsönbe vevő *culpájára*, pontosabban a *culpa* vizsgálatának szükségességére vonatkozó utalása sem problematikus: kétségtelen és teljességgel logikus, hogy a konkrét esettől függően a haszonkölcsönbe vevő esetleges *culpáját* is meg kell vizsgálni, hiszen az ő érdekeltisége kétségtelenül fennáll akkor is, ha a szerződés nem pusztán az ő, hanem részben a haszonkölcsönbe adó érdekében jött létre. Érdemi tartalmi kifogások tehát e szövegrésszel szemben sem hozhatók fel. Ha a szerződés megkötését a *commodans* érdeke is motiválta, a *commodatarius* nem felel *custodiáért*.

A szöveg utolsó kitételei pedig a kézizálogba és a hozományba adott dolgokra nézve is kiterjesztik a *culpa* vizsgálatának kívánalmát. E kitételrel részletesebben nem foglalkozunk; annyit azonban mégis leszögezzünk a szövegnek a záloghitelező felelősségére vonatkozó rövid utalása kapcsán, hogy a záloghitelező egyes kései klasszikusok szerint már *custodiáért* felel. A záloghitelező *custodia*-felelőssége eleve igen vitatott, és arra csupán két forrásszövegben (Ulp. D. 13, 7, 13, 1; C. 8, 13, 19) találunk kifejezetten utalást, és mindkettő Gaius koránál később keletkezett. Nem találunk tehát komolyabb érvet arra nézve sem, hogy a záloghitelező felelősségét illetően a csupán *culpára* vonatkozó utalás ne lehetne Gaius-korabeli.

9. A kölcsönvevő és a haszonkölcsönbe vevő felelősségének egybevetése? A Gai. D. 44, 7, 1, 4 exegézise

Több szempontból is az előző fragmentumban foglaltakhoz hasonló kérdéseket feszeget Gaius az alábbi, interpolációkritikai szempontból szintén korántsem támadhatatlan fragmentumban:

Et ille quidem qui mutuum accepit, si quolibet casu quod accepit amiserit, nihilo minus obligatus permanet: is vero qui utendum accepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest, veluti incendio ruina naufragio, rem quam accepit amiserit, securus est. Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. Sed et in maioribus casibus, si culpa eius interveniat, tenetur, veluti si quasi amicos ad cenam invitaturus argentum, quod in eam rem utendum acceperit, peregre proficiscens secum portare voluerit et id aut naufragio aut praedonum hostiurnve incursu amiserit. (Gai. D. 44, 7, 1, 4)⁴⁵

Míg a Gai. D. 13, 6, 18 pr. alatt szereplő szöveg a *Digesta* 13. könyvének 6., „*Commodati vel contra*” c. titulusa alatt nyert felvételt és Gaiusnak a provinciái *edictum*hoz írott kommentárjából származik, addig ez a szöveg a *Digesta* 44. könyvének 7., „*De obligationibus et actionibus*” c. titulusa alatt szerepel, és a *Res cottidianae sive aureae*ből került átvételre.

A szöveg első megállapítása a kölcsönvevő adós „felelősségére vonatkozik”. Gaius ismertetése szerint az, aki kölcsönt (*mutuum*) kapott, bármilyen *casus* folytán is veszíti el a kölcsön tárgyát, „sem-mivel sem marad kevésbé lekötve” („*nihilo minus obligatus permanet*”), azaz helytállni tartozik minden kárért, semmilyen *casus* esetén sem mentheti ki magát a helytállás alól. Mivel a római jogtudósok a *casus*okon belül csak a *vis maior* körébe sorolható tényállásokat látták el különféle, nem kis mértékű és a modern jogokra is jelentős hatást gyakorló terminológiai sokféleségről tanúskodó megjelölésekkel (ld. még pl. az ebben a szövegben is szereplő *casus maior*, továbbá a *vis extraria*, *vis magna*, *vis divina*, illetve *theou bia* terminusokat is), a „*quolibet casu*” értelemszerűen a „*maior casu*”, tehát a *vis maior* értelmében szerepel a szövegben.⁴⁶ Az adós tehát *vis maior* esetén sem mentesül. Ebben semmi meglepetés nincs. Közismert, hogy a kölcsönszerződés adója abszolút helytállással tartozik; egyrészt, mert *stricti iuris* szerződésről van szó, másrészt pedig azért is, mert az adós a kölcsön tárgyán tulajdonjogot szerzett, és generikus visszaszolgáltatási kötelezettséggel tartozik, amikor is „a fajta nem pusztulhat ki” (*genus perire non potest*, illetve *non censetur*).⁴⁷ (A kölcsön esetében az olyan felelősségalapító tényezők, mint a *dolus*, a *culpa* és a *custodia* egyáltalán nem jönnek figyelembe, sem magának a kölcsönnek az alapkonstrukciója miatt [hiszen az adós itt mint tulajdonos értelemszerűen minden kárt visel, illetve egyébként is generikus visszaszolgáltatási kötelezettséggel tartozik], sem pedig perjogi okokból, hiszen *stricti iuris* szerződésről van szó; a *stricti iuris actio* keretében pedig nem vizsgálják sem a *dolus*t [szemben a *clausula dolival* ellátott *stipulatio* alapján indított *actio ex stipulatu*val], sem pedig a *culpát*, illetve a *custodia*-felelősség sem merül fel, hiszen ezek mind-mind a *bonae fidei* szerződésekhez, illetve *actiók*hoz kapcsolódó felelősségi mércék.) Ezek annyira közismert tételek, hogy az e tekintetben releváns speciális szakirodalom meghivatkozásától is eltekintünk. Nincs semmiféle okunk arra, hogy ezt a szövegrészt interpolációval gyanúsítsuk, hiszen abból egyértelműen kiténik a klasszikus római jog álláspontja.

A szöveg második részére azonban már nem a kölcsönvevő adós „felelősségével”, hanem – azzal egybevetve – az olyan adós felelősségével foglalkozik, aki használatra kapott át egy dolgot (szándéko-

san tartózkodunk a „haszonkölcsön” szó használatától, az alábbiakban kifejtett okokból). Itt már valódi felelősségi kérdések merülnek fel, és a fragmentumnak e második része már nem teljesen mentes az interpolációktól sem.

A fragmentumnak az „*is vero quā utendum accepit*” kezdetű részében Gaius arról beszél, hogy ha valaki használatra (*ad utendum*) vesz át egy dolgot, és azt olyan *casus maior* folytán veszíti el, amelynek az emberi gyengeség nem tud ellenállni, mint pl. tűzvész, vihar vagy hajótörés folytán (vagyis ha az adós a dolgot *vis maior* folytán veszíti el), az adós szabadul a tartozása alól. Mindazonáltal az adós a dolog őrzése során mégis rendkívüli gondosságot (*exactissima diligentia*) köteles tanúsítani, és nem elegendő, hogy az adós ugyanolyan mértékű gondosságot tanúsítson, mint amilyet a saját ügyeiben tanúsít, ha más gondosabban képes a dolgot megőrizni. Azonban ha a *casus maior* az ő *culpájára* visszavezethető okból következett be, akkor felel, miként, ha azért vett át valaki használatra egy ezüst étkészletet, hogy a barátainak vacsorát adjon, majd utána azt magával viszi egy utazásra, és az ezüst étkészletet hajótörés, avagy rablók vagy egy ellenség támadása folytán veszíti el.⁴⁸

A szöveg második részében szereplő „*Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit.*” mondatban foglalt pompázatos stílusú, dogmatikailag azonban igen problematikus kitételekkel kapcsolatban arra kívánunk rámutatni, hogy a szövegnek ez a része bizonyosan nem mentes a kompilátorok erőteljes beavatkozásától. Álláspontunk szerint aligha tagadható, hogy az *exactissima diligentia* mércéje – amint a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó *diligentiája* is a Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében – a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősségre vagy egyszerűen csupán a *diligentiára* történő utalást kívánta felváltani, szubjektív színezettel. Nem önmagában a *diligentiára* történő utalás miatt vetethető fel egyértelműen az interpoláció, hanem a fenti kitételek miatt. Ha viszont eltekintünk ezektől a kitételektől, akkor a szöveg tartalmilag bizonyosan klasszikus eredetű; itt ugye megint arról van szó, mint az előző esetben is: aki használatba vett egy dolgot, kétségtelenül igen gondosan kell eljárnia (a *casus minorok* bekövetkezését is nagyobb eséllyel háríthatja így el); *vis maior* esetén azonban mentesül a felelősség alól; ha viszont a *vis maior* okozati összefüggésben van a dolgot használatra átvevő *culpájával* (hiszen a dolgot nem a szerződésben előírtaknak megfelelően használta), akkor már „felel” a *vis maiorért* is. A szövegben említett konkrét tényállás nem a *custodia*-felelősséggel kapcsolatos. Elképzelhető persze, hogy az eredeti Gaius-szöveg az „*Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae*

rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit.” helyett a *custodia*-kötelezettségre, és/vagy az ennek során tanúsítandó fokozott gondosság követelményére is utalt, illetve arra is, hogy a dolgot használatra átvevő a *vis maior* alól mentesül; a konkrét tényállás azonban nem a *custodia*-felelősséggel kapcsolatos, hanem a szerződésellenes használatból fakadó károkért való felelősség szempontjából releváns. A konkrét eset leírása egyértelmű: valaki azért vett át valaki használatra egy ezüst étkészletet, hogy a barátainak vacsorát adjon, de utána azt magával viszi egy utazásra, és az ezüst étkészletet hajótörés, avagy rablók vagy egy ellenség támadása folytán veszíti el. A jogvita tárgyát nyilván az képezte, hogy ilyen esetben felel-e az adós a károkért. Maga a *custodia*-felelősség pedig fel sem merült, hiszen *vis maior*ról van szó, amelyért értelemszerűen a klasszikus korban sem felelt a *custodia*-kötelezett.

Mármost egy kérdést kell még tisztáznunk (vagy legalábbis megkísérelni tisztázni) a fragmentum második része alapján: milyen szerződésről lehet szó? Első látásra úgy tűnik, haszonkölcsönről, és a jogtudós éppen a *mutuum* és a *commodatum* kapcsán fölmerülő felelősséget kívánta egybevetni. A Gai. D. 13, 6, 18 pr. szövegében kifejezetten haszonkölcsönről esik szó, és mivel a Gai. D. 44, 7, 1, 4 szövege részben hasonló kérdéseket tárgyal, mint az előző, kifejezetten a *commodatarius* felelősségét vizsgáló fragmentum, okszerűen adódik a következtetés, hogy a D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg második részében is a haszonkölcsönről esik szó. A szintén Gaiustól származó, a D. 44, 7, 1, 3 alatt felvett szöveg pedig kifejezetten a *commodatum*ról szól.⁴⁹ A D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg azonban kifejezetten nem említi a *commodatum*ot, csupán a használat céljából történő átvételről szól, mintegy szándékosan kitérve a *commodatumra* történő kifejezett utalást. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a D. 44, 7, 1, 4 alatt felvett szöveg a *Digestának* nem a kifejezetten a *commodatum*ról szóló részében, hanem a *De obligationibus et actionibus* szóló részében szerepel. Álláspontunk szerint Gaius eredetileg kifejezetten a *commodatum*ról beszélhetett e fragmentum esetében is; a kompilátorok azonban talán már nem csupán a *commodatumra*, hanem más, olyan szerződésre is gondoltak Gaius eredeti szövegének a *Digestába* történő felvétele során, amelyben valaki szintén használatra vesz át egy dolgot. A használat nem csupán ingyenes, hanem természetesen visszatértes szerződés keretében is lehetséges. A másik szóba jöhető használati kötelem így nyilván a dologbérlet lehet, amely a bérlet bérleti díj ellenében jogosítja fel a dolog használatára. E tekintetben tehát nem zárjuk ki a kompilátorok manipulációját, bár persze elvileg az is lehet, hogy ők is csupán a haszonkölcsönre gondoltak – ez esetben

viszont nézetünk szerint a *commodatum* szó is szerepelne a szövegben. Kétségtelen viszont, hogy a szövegben említett tényállás kapcsán a dologbérőre nézve is el lehet mondani mindazt, amit a *commodatarius*ra nézve: az ezüst étkészlet elvileg nemcsak *commodatum*nak, hanem *locatio conductio* reinek is a tárgya lehet, a dologbérő pedig a klasszikus korban *custodia*-felelősséggel,⁵⁰ a iustinianusi jogban pedig a felemelt *diligentia*-mérték szerinti *culpa*-felelősséggel⁵¹ tartozott, és a szerződésellenes használat a dologbérő esetében is eredményezheti a *vis maior*ért való „felelősséget”. Talán ezért kerül a szöveg a *commodatum*ra történő utalást. Ez persze csak hipotetikus jelleggel állapítható meg. Mindenesetre, ha a kompilátorok az eredetileg Gaiustól származó fejtegetést csupán a *commodatum*ra kívánták volna érteni, akkor a szöveget valószínűleg nem a *Digesta* 44. könyvének meglehetősen általános címmel ellátott 7. titulusába, hanem a 13. könyv 6. titulusába vették volna fel, miként a D. 13, 6, 18 pr. alatt felvett szöveget is.

10. A haszonkölcsönbe vevőnek és a letéteményesnek a dolog szerződésellenes használatáért fennálló felelőssége a Pomp. D. 47, 2, 77 pr. alapján

Érdeemes végül részletesebben is megvizsgálni a következő Pomponius-szöveget, amely szintén a haszonkölcsön-szerződéshez és az annak keretében fölmerülő kontraktuális felelősséghez is kapcsolódik. A szöveg egyértelműen a vétkeességi alapú felelősség példaként idézhető; mivel számos fontos dogmatikai kérdés is fölvetődik e fragmentum alapján, érdemes azt részletesebb vizsgálat tárgyává tenni:

Quia re sibi commodata vel apud se deposita usus est aliter atque accepit, si existimavit se non invito domino id facere, furti non tenetur. Sed nec depositi ullo modo tenebitur: commodati an teneatur, in culpa aestimatio erit, id est an non debuerit existimare id dominum permissurum.
(Pomp. D. 47, 2, 77 pr.)⁵²

Pomponius a következő esetet tárgyalja: valaki a neki haszonkölcsönbe adott vagy nála letétbe helyezett dologt másként használta, mint amilyen célra azt átvette (vagyis szerződésellenesen használta). Pomponius szerint, ha a használó úgy vélte, hogy ezt nem a tulajdonos akarata ellenére (*invito domino*) teszi, nem felel lopás miatt. De nem felel letét alapján sem. Az pedig, hogy felel-e *commodatum* alapján, attól függ, mennyiben volt vétkes, azaz attól, hogy vajon nem kellett-e volna úgy vélnie, hogy azt a tulajdonos meg fogja-e engedni neki.

A szöveg a fragmentumot újabban elemző Serrano-Vicente szerint interpolációval nem gyanúsítható, a fragmentum koherenciája miatt.⁵³ A szöveg első látásra valóban nagyon egyszerű, egyér-

telmű és logikus megállapításokat tartalmaz. A *culpára* történő utalás a szövegben tartalmilag mindenképpen eredeti, azon legfeljebb stílári tekintetben változtattak valamit a kompilátorok, ha változtattak egyáltalán; a szöveg ugyanis a szubjektív felelősséggel foglalkozik, így abban a *custodiára* eleve felesleges lett volna utalni. Az „*in culpa aestimatio est*” azonban talán némiképp furcsának vagy legalábbis szokatlannak tűnik más, a felelősség kérdéskörével kapcsolatos szövegek terminológiájával egybevetve azt, tartalmilag azonban semmit sem lehet ellene felhozni.

A textus alapján azonban, ha mélyebben is elgondolkodunk az abban foglalt tényállásokról, korántsem egyszerű és dogmatikailag igen izgalmas kérdések vethetők fel – mégpedig éppen azért, mert a tényállás (tényállások) nincsen (nincsenek) részletesen kibontva.

Álláspontunk szerint elméletileg négy – gyakorlatilag viszont csupán három – esetvariáció képzelhető el a szövegben csak röviden említett, feltételezhető tényállásokat részletesebben is kibontva.

a) Amennyiben a felek haszonkölcsön-szerződést kötöttek, akkor a *commodatum* természetesen megengedi a rendeltetésszerű használatot a haszonkölcsönbe vevőnek (épp ez a szerződés célja); ha a *commodatarius* a dologt a megállapodásban foglaltakkal ellentétesen használja, úgy fölmerülhet az ő szerződésszegésért való felelőssége (*dolusa* vagy *culpája* esetén), valamint a használatlopás is megvalósulhat (csupán *dolusa* esetén). A haszonkölcsön alapján értelemszerűen az *actio commodati directat* indíthatja meg a tulajdonos, mint ez esetben *commodans*.

b) Amennyiben a felek letéti szerződést kötöttek, úgy viszont a letéteményes egyáltalán nem használhatja a dologt; ha valaki tudva *depositum* címén vett át egy dologt, azt is tudnia kell, hogy nem használhatja azt, ha pedig ezt mégis megtenné, szerződésszegést és használatlopást egyaránt elkövet. De hogyan hihette azt bármikor is a letéteményes, hogy használhatja a dologt? Hogyan valósíthat meg a letéteményes az átvett dolog használatával csupán gondatlan szerződésszegést, ami a *depositum* körében alapesetben, a kontraktuális felelősség vonatkozásában felelősségkimentő tényező, de a *furtum usus* tekintetében is, hiszen azt, mint ahogy minden lopást, csak szándékosan lehet elkövetni? Hogyan lehet szó olyan esetről, hogy valaki magát letéteményesnek gondolva vesz át egy dologt, és azt hiszi, a tulajdonos megengedi neki a használatot, holott azt a tulajdonos nem is engedte meg? Csak egy esetben lehet ezt elképzelni: ha az átadó letétre, az átvető pedig haszonkölcsönre gondolt, tehát ha létre sem jött a *depositum*. A b) variáció megvalósulása tehát nézetünk szerint a formális logika szabályai szerint kizárt: a felek nem kötöttek letéti szerződést. Pomponius álláspontunk

szerint úgy értheti a „letétet”, mint letétbe adást, de nem, mint letétbe fogadást, tehát nem is, mint létrejött letéti szerződést. Ez lehet az oka annak, hogy Pomponius kategorikusan kijelenti, miszerint (az átvevő) „*nec depositi ullo modo tenebitur*” hogy az átvevő semmilyen körülmények között sem fog felelni letét alapján sem – persze, hogy nem, ha egyszer nem is jött létre *depositum*.

c) A *fragmentum*nak a letéttel kapcsolatos utalásait tehát a fentiek alapján csak úgy tudjuk értelmezni, ha feltételezzük, hogy a konkrét esetben az átadó letétre, az átvevő viszont haszonkölcsönre gondolt; ha tehát, modern kifejezéssel élve, „akarati disszenzus” forog fenn.⁵⁴ Mivel ez esetben az átvevő azt hitte, hogy haszonkölcsönbe kapta a dolgot, okkal feltételezhetette, hogy azt használhatja is, mégpedig olyan célból, ami okkal feltételezhetett. Ez esetben (szándékosság hiányában) nyilván nem követett el használatlopást. Az akarati disszenzus miatt haszonkölcsön nem jött létre; aki csak letét címén ad át egy dolgot, nyilván joggal kifogásolhatja, ha azt a másik fél használja. Az átvevőt pedig nem lehet letéteményesnek sem tekinteni, mert nem tudhatta, hogy a dolgot az őt csupán az őrzésre jogosító (és egyben kötelező) letéti céllal vette át, nem pedig a használatra őt feljogosító haszonkölcsön címén. Ezért az átvevőt ebben az esetben sem haszonkölcsön, sem pedig letét alapján nem lehet felelőssé tenni; sem *actio depositi directa*, sem pedig *actio commodati directa* nem indítható az átvevő ellen.

d) Az akarati disszenzus másik lehetséges variációját is megfontolva: mi a helyzet akkor, ha az átvevő gondolt csupán letétre, az átadó pedig haszonkölcsönre? Ez esetben, ha az átvevő a dolgot használja, akkor azt meg is teheti, mert az átadó azt megengedte neki, és bár azt hiheti, szerződésszegést és bűncselekményt követett el, valójában mégsem követett el semmilyen jogellenes cselekedet. Hiszen ha az átadó haszonkölcsönre gondolt, nyilván nem lehet semmilyen különösebb kifogása az ellen, hogy az átvevő használja a dolgot, még ha az átvevő azt is hiszi, hogy ő csak letéteményes. Ebben az esetben, noha elméletileg, illetve dogmatikailag az akarati disszenzus miatt nincsen szerződés, az átvevőt gyakorlatilag haszonkölcsönbe vevőnek lehet tekinteni. Ez esetben tehát az átvevő ellen *actio commodati directa* indítható.

Akárhogya is történt, egy dolognak a megállapodással ellentétes használatáról van szó a szövegben, és ennek alapján nyilván az az elsődlegesen fölmerülő kérdés, megvalósul-e ilyen esetben a használatlopás vagy sem, és ennek alapján a használó perelhető-e *actio furtiva* vagy sem. Mármost ha a dolgot átvevő használó úgy ítélte meg, hogy nem a tulajdonos akarata ellenére használja a dolgot (tehát szubjektíve jóhiszemű volt), akkor nincs szó használatlopásról, és így nem lehet ellene *actio furtiva* indítani. A lopás ugyanis csak szándékosan és cél-

zatosan követhető el, ebben az esetben viszont erről nem lehet beszélni. Ha viszont a használó tudva a tulajdonos akarata ellenére használta a dolgot, használatlopást követett el, és a lopási keresetben elmarasztalják. (Amennyiben a használatlopás megvalósulna, úgy nyilván szándékos szerződésszegésről lenne szó, amely természetesen megalapozná mind a *commodatarius*, mind a *depositarius* kontraktuális felelősségét, és ez esetben a szerződés keresetét halmozni lehetne az *actio furtiva*val.)

Térjünk át a kontraktuális keresetekre. A (marasztalás esetén infamáló) letéti kereset egyáltalán nem indítható meg. A letéteményes alapesetben csak szándékos szerződésszegéért felel; jelen tényállásban viszont nem forog fenn szándékosság (*dolus*), és jöllehet a letéteményes egyáltalán nem használhatja a dolgot, hacsak nem szándékos szerződéssellenes magatartására lehet azt visszavezetni, nem felel, mint letéteményes. A *fragmentum*ban azonban szó sincs dolózus, csupán kulpózus magatartásról; fentebb viszont láttuk, hogy abszurd volna a letéteményes esetében gondatlan dologhasználatról beszélni, hiszen a *depositarius*nak eleve tudnia kell, hogy nem használhatja a dolgot.

A *commodatum* alapján megállapítható felelősség azonban már felmerülhet; a *commodatarius* a klasszikus korban *custodia*-felelős, és mint ilyen, természetesen a *culpa*ért is felel. E tekintetben azt kell vizsgálni, hogy a használó vétkes-volt-e, ami pedig attól függ, tudnia kellett volna-e arról, hogy a használatot a tulajdonos megengedi-e neki vagy sem. Ha alapos okkal feltételezhetette, hogy a tulajdonos megengedi neki a használatot, akkor nem felel a haszonkölcsön alapján, ha viszont okkal feltételezhetette volna, hogy a tulajdonos nem fogja neki megengedni a használatot, akkor úgy kell tekinteni őt, mint *commodatarius*at, és vétkeisége alapján felelőssé is kell tenni, vagyis a tulajdonos irányában kontraktuális alapon kártérítéssel tartozik. E keresetet viszont semmiképpen sem lehet halmozni az *actio furtiva*val, hiszen gondatlan lopást elkövetni nem lehet, márpedig itt is csak a haszonkölcsönbe vevő gondatlanságáról van szó.

Célszerűnek tűnik végül, mintegy összegzés gyanánt számba venni a szöveg elemzését követően az egyes esetekben lehetséges keresetindítási variációkat:

- szándékosság esetén mind *commodatum*, mind *depositum* esetén *furtum usus* állapítható meg, amelynek alapján *actio furtiva* lehet indítani a használó ellen; ha a használat gondatlanul történt meg, akkor *actio furti* nem indítható;
- szándékosság esetén a *depositum*ként való minősítés is elképzelhető, és ekkor a szintén infamáló *actio depositi directa* is meg lehet indítani a használó el-

len, halmozva azt az *actio furtiva* mint tiszta büntetőkeresettel;

- ha *commodatarius* szándékosan használta a szerződésben meghatározottakhoz képest másként a dolgot, akkor el-lene *actio commodati directa* indítható, amit halmozni lehet az *actio furtiva*;

- gondatlanság esetén viszont *actio depositi directa* nem indítható, csupán *actio commodati directa* lehet indítani, amit viszont ez esetben nem lehet halmozni az *actio furtiva*;

- ha a használat nem is szándékosan és nem is gondatlanul történt, a dolog használója egyáltalán nem felel sem az *actio furti*, sem az *actio depositi directa*, sem az *actio commodati directa* alapján.

III. Főbb következtetések

A fentebb – a területi korlátok miatt csupán hézagos jelleggel – hivatkozott, a haszonkölcsönbe vevő felelősségével kapcsolatos kazuisztika áttekintését követően számos fontos következtetés levonására nyílik mód, most azonban csak röviden kívánjuk összefoglalni fontosabb konklúzióinkat.

Világosan látható, hogy a klasszikus korban a *commodatarius* – sőt, nézetünk szerint a *custodia*-felelősség első tételes jogi eseteként már a *veteres* idejében is⁵⁵ – alapesetben *custodiáért* felelt. A haszonkölcsön esetében az adós nem csupán kizárólagos őrzetében tartja, hanem ingyenesen használja is a dolgot, messzemenően indokolt ezért őt felelőssé tenni a *casus minorok* körébe sorolható káreseményekért is, vétkességétől függetlenül.

A valóság azonban korántsem ilyen egyszerű. Láttuk pl., hogy a haszonkölcsönbe vevő felelősségét a felek kifejezett megállapodásuk útján enyhébb mértékben is megállapíthatják, illetve amennyiben a *commodatum* nem csupán a haszonkölcsönbe vevő, hanem a haszonkölcsönbe adó érdekében is létrejön, a *commodatarius* felelőssége már nem *custodia*-felelősség, hanem enyhébb annál.

Nagy jelentősége van a fentebb hivatkozott kazuisztika tükrében a *commodatarius* felelőssége kapcsán annak is, hogy a *commodatarius* rendeltetésszerűen, a szerződés kifejezett céljának megfelelően használta-e a dolgot vagy sem, mert amennyiben a haszonkölcsönbe adott dolog *vis maior* folytán elpusztult, a *commodatarius* viseli ennek veszélyét, amennyiben a dolog *vis maior* folytán történő elpusztulása közvetett okozati összefüggésben áll a haszonkölcsönbe vevő szándékos vagy gondatlan szerződésellenes magatartásával.

A vélemezhetően számos interpoláció igencsak megnehezíti a *commodatarius* felelősségének vizsgálatát. Az egyes források interpolált mivoltának feltételezése tekintetében azonban fokozott óvatossággal kell eljárunk. A római jogtudósok

ugyanis a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpa*-ra, amely nem feltétlenül interpoláció eredményeként került az egyes szövegekbe. Mint arra már fentebb is utaltunk, az újabb római jogi szakirodalom a *diligentia* kitélt sem tartja feltétlenül interpolálnak egy, egyébként a *custodia*-felelősség szempontjából releváns szövegben, gyakran elismerve a *diligentia* szó klasszicitását. Kétségtelen, hogy a *diligentia* kitétel pl. a *gaisi* Intitutiókban is szerepel a *tutela* kapcsán (Gai. 1, 200: „... nam et tutores testamento dati satisfacere non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est...”), amely szöveg helyi klasszicitását ugye lehetetlen volna vitatni. Nem lehet a *diligentia* vagy a *culpa* szó láttán nyomban, minden további, mélyebb vizsgálat nélkül interpolációra következtetni az adott forrásszöveg kapcsán, még akkor sem, ha abban a *custodia* szó esetleg nem is szerepel. A magunk részéről úgy véljük, elsősorban az olyan kitételek esetében lehet egyértelműen interpolációra következtetni a *commodatarius* felelősségével foglalkozó szövegekben is, amikor egy szövegben olyan felelősségi mércék, illetve kitételek szerepelnek, mint pl. a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsított *diligentiája*, vagy éppen az *exactissima diligentia* követelménye, amelyekkel a kompilátorok éppen a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségét igyekeztek eltüntetni (vagy legalábbis újraértelmezni), illetve felemelt *diligentia*-mérték szerinti szubjektív felelősséggé tenni. E kérdéskör vizsgálata azonban egy későbbi tanulmányunk tárgyát fogja majd képezni.

Jegyzetek

¹ Az e tekintetben alább vizsgált szövegekre, ill. a haszonkölcsönbe vevő felelősségének problémájára nézve — messzemenően a teljesség igénye nélkül — ld. pl. G. I. Luzzatto: Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale I. La responsabilità per custodia, Milano 1938, 72skk.; P. Apathy: „Commodatum” und „furtum”, in: Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag, Wien 2006, 15skk.; M. Serrano-Vicente: Custodiam praestare. La prestación de custodia en el derecho romano, Madrid 2006, 173skk.; J. Belda Mercado: La responsabilidad del comodatario en el derecho romano, Revista Electrónica de la Facultad de Derecho de la Universidad de Granada, 8 de febrero de 2007, 1skk. (ld.: <http://www.refdugr.com/documentos/articulos/7.pdf>). A részletesebb irodalmi utalásokról e helyütt eltekintek, a további releváns szakirodalomra nézve ld. az alábbiakban kifejtetteket.

² Vö. Serrano-Vicente: id. m. 219. A szöveghez ld. a régebbi külföldi monografikus szintű felelősségi szakirodalomból pl. V. Arangio-Ruiz: Responsabilità contrattuale in diritto romano, Napoli 1933², 96sk. A textus első részének értelmezésére nézve a másért való felelősség szempontjából ld. a hazai szakirodalomból Földi András kitűnő elemzését (Földi A.: A másért való felelősség a római jogban, jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel, Bp. 2004, 245sk.). — A szöveget sem J. Paris: Responsabilité de la « custodia » en droit romain, Paris 1926, sem A. Metro: L'obbligazione di custodire nel diritto romano,

Milano 1966 nem vizsgálja; részletesebben R. Cardilli: L'obbligazione di 'praestare' e la responsabilità contrattuale in diritto romano, Milano 1995 sem foglalkozik részletesebben a textussal, csupán idézi azt (174¹⁷⁵). R. Robaye: L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain, Bruxelles 1987, 284sk. a szubjektív felelősség szemszögéből vizsgálja röviden a fragmentumot. Nem találjuk meg a szöveg elemzését Cannata culpa-monográfiájában (C. A. Cannata: Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico, Milano 1967—1968) sem.

³ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 245.

⁴ E jogtudósra nézve ld. W. Kunkel: Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung, Köln—Weimar—Wien 2001 (az 1967-es második kiadás változatlan formában történő utánnyomása Detlef Liebs előszavával), 122sk. Kunkel rámutat arra, hogy e jogtudóst már Proculus (ld. Proc. D. 28, 5, 70) is említi, így, ha nem is Augustus idején és pláne nem a kései köztársaság időszakában, mindenesetre még a Kr. u. I. század első felében működött.

⁵ Vö. pl. Molnár I.: A római magánjog felelősségi rendje, Szeged 1994, 185; Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

⁶ Vö. Arangio-Ruiz: id. m. 96.

⁷ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 245.

⁸ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

⁹ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 246.

¹⁰ Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 259. Ld. még e kérdéskörre (custodia és culpa) vonatkozóan pl. G. MacCormack: „Custodia” and „culpa”, SZ 89 (1972), 149skk. fejtegetéseit is.

¹¹ Arangio-Ruiz: id. m. hallgat a szövegről. Metro: id. m. 97¹⁴ csak megemlíti a textust, részletesebben azonban nem elemzi. Robaye: id. m. 278sk. ebben a szövegben is, ahogyan mindenhol, szubjektív felelősséget lát. Ld. e fragmentumhoz R. Knütel: Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht, SZ 100 (1983), 389skk., valamint Cardilli: id. m. 382skk. mélyreható elemzését; ld. még Serrano-Vicente: id. m. 220sk. E fragmentumhoz, ill. általában az ezüst étkészlet commodatumára nézve ld. H. Ankum: Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique, in: Mélanges Fritz Sturm, I, Liège 1999, 13—26; e forrásszöveghez különösen 14skk. A hazai szakirodalomban Molnár: id. m. 179 csak röviden foglalkozik a szöveggel, megállapítva, hogy abban „Ulpianus ismét Labeo döntésére hivatkozik egy tárgy lopásával kapcsolatban, aki a haszonkölcsönbe vevő felelősségét custodia tekintetében mondja ki”; Labeo tehát Molnár Imre megállapítása szerint „ismerte a lopás esetén a custodia-felelősséget”.

¹² Knütel: id. m. 389sk.

¹³ Cardilli: id. m. 383.

¹⁴ Knütel: id. m. 390.

¹⁵ Knütel: id. m. 390.

¹⁶ Knütel: id. m. 390. E nézetekhez ld. még Cardilli: id. m. 383sk.

¹⁷ Az okirati forrásokban (ld. pl. TPSulp. 51: „habeo penes me”; idézi Pozsonyi N.: Zálogpraxis az ókori Rómában, PhD-értekezés, Szeged 2012 [= http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1641/1/Pozsonyi_Norbert_Ertekezés.pdf], 75, ill. 86) is előfordul, hatalmi helyzetet (vö. H. G. Heumann—E. Seckel: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Jena 1907⁹, s. v. penes) jelölő „penes” szóra nézve ld. Ulp. D. 50, 16, 63: „Penes te” amplius est quam „apud te”: nam apud te est, quod qualiterqualiter a te teneatur, penes te est, quod quodam modo possidetur.”. Ulpianus itt kifejti, hogy a „penes te” kifejezés több, mint az „apud te” kifejezés; az „apud te” ugyanis az, amit te bármiféle módon magadnál tartasz, a „penes te” pedig az, amit te valamilyen módon birtokolsz. Pozsonyi: id. m. 88 értelmezése szerint a „penes te” kifejezés azt jelenti, hogy valaki úgy tart tényleges hatalmában egy dolgot, hogy ahhoz birtokjogi joghatások járnak. Ennek

kapcsán Pozsonyi az alábbi Iulianus-szövegre hivatkozik: „Per servum, qui pignori datus est, creditor nec possessio adquiritur, quia nec stipulatione nec traditione nec ullo alio modo per eum servum quicquam ei adquiritur, quamvis possessio penes eum sit.” (Iul. D. 47, 1, 37). Iulianus itt arról beszél, hogy a zálogba adott rabszolgán keresztül a hitelező nem szerez birtokot (possessio), mégpedig sem stipulatio, sem traditio útján, sem pedig bármilyen más módon sem, jöllehet a birtok nála van („penes eum sit”). A rabszolga által ugyanis csak a tulajdonos szerezhet jogokat (ld. Gai. 2, 87: „Igitur quod liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod servi nostri mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur sive quid stipulantur vel ex alia qualibet causa adquirunt, id nobis adquiritur”, vagyis a rabszolgák, ahogyan minden hatalomalatti, a hatalomgyakorlónak szerez jogokat), a záloghitelező már (természetesen) nem. A D. 47, 1, 37 alatt fölvetett Iulianus-szöveg végén szerepel a „quamvis possessio penes eum sit” mellékmondat, amelyben viszont ott szerepel a possessio is, nem csupán a „penes eum sit” kitétel; amelyeket nézetünk szerint egymás összefüggésében kell értelmezni; a „penes eum sit” kitétel önmagában véleményünk szerint nem utalna a technikus értelemben vett birtoklásra (a civilis possessióra), ha nem lenne ott kifejezetten mellette a possessio szó is. E véleményünket támasztja alá az Ulp. D. 13, 6, 5, 14-ben kétszer is szereplő „penes quem” kifejezés is, amely ebben a forrásszövegben arra utal, hogy a haszonkölcsönbe vevőnél, az ő hatalmában vannak a dolgok (és ő a felelős azokért), aki viszont nem civilis, csupán naturalis possessor, akinek birtoklásához joghatások (birtokjog) nem járnak; a szöveg a possessiót egyáltalán nem említi, ami arra látszik utalni, hogy a „penes” adverbium önmagában, a possessio kifejezett említése nélkül inkább csak a naturalis possessióra utal. Ugyanez a helyzet a D. 13, 6, 5, 2 alatt fölvetett ulpianusi szöveg esetében is, amely a depositum vonatkozásában tartalmazza a „penes quem deponitur” kitélt; a letéteményes alapesetben közismerten csupán naturalis possessor. A „penes” szó Pozsonyi általi értelmezését tehát vitathatónak tartjuk. Ami pedig Ulpianus magyarázatát (D. 50, 16, 63) illeti, az abban foglalt „quodam modo” kitétel is jelzi, hogy valahogyan, valamiképpen, valamilyen módon birtokolunk, ami a D. 13, 6, 5, 14 tükrében tehát naturalis possessiót is jelenthet. Nézetünk szerint tehát a „penes” adverbium esetében nem a technikus értelemben vett civilis possessióval van dolgunk.

¹⁸ Knütel: id. m. 390.

¹⁹ Ld. ezekre nézve a fentiekben túlmenően is Cardilli: id. m. 383skk.

²⁰ A szöveget érdekes módon sem Paris: id. m., sem Arangio-Ruiz: id. m., sem Metro: id. m., sem Cannata: Per lo studio della responsabilità per colpa (id.), sem Cardilli: id. m., sem Serrano-Vicente: id. m. nem vizsgálja, még csak nem is idézi, a forrásmutatók tanúsága szerint. A textushoz ld. — a fragmentumot természetesen a szubjektív felelősség példájaként idézve — Robaye: id. m. 305. Ld. továbbá a fragmentum mélyreható elemzésére nézve Knütel: id. m. 383skk.

²¹ E kérdéskörre nézve ld. az újabb hazai szakirodalomból Csoknya T. É.: A használat céljában való megállapodás jelentősége a commodatumnál, in: P. Szabó B.—Újvári E. (szerk.): Universitas „unius rei”. Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen 2014, 53skk. (erre a forrásszövegre nézve: 56).

²² Földi: A másért való felelősség a római jogban (id.), 259.

²³ A forrásszöveghez ld. az újabb szakirodalomból pl. Serrano-Vicente: id. m. 260.

²⁴ A jögesethez ld. pl. MacCormack: id. m. 212; A. Wacke: La disciplina del rischio nelle attività negoziali, in (a cura di F. Milazzo): Affari, finanza e diritto nei primi due secoli dell'impero. Atti del convegno internazionale di diritto romano (Copanello, 5-8 giugno 2004), 155; Serrano-Vicente: id. m. 259; Csoknya: id. m. 57.

²⁵ P. Krückmann: *Custodia*, SZ 64 (1944), 18sk. A textushoz ld. még pl. Paris: id. m. 108skk.; MacCormack: *Custodia and culpa* (id.), 173, ill. 210sk.; Robaye: id. m. 359; Ankum: *Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique* (id.), 20; Serrano-Vicente: id. m. 259sk. A szöveggel érdekes módon sem Arangio-Ruiz: id. m., sem Metro: id. m., sem pedig Cardilli: id. m. nem foglalkozott, e könyvek forrásmutatóinak tanúsága szerint.

²⁶ Ld. pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 5; Paul. D. 18, 6, 3; Inst. 3, 14, 2; Gai. D. 44, 7, 1, 4.

²⁷ Paris: id. m. 110.

²⁸ Molnár: id. m. 226.

²⁹ MacCormack: id. m. 173.

³⁰ A forrásszöveghez ld. a külföldi monografikus szintű felelősségi szakirodalomból pl. Metro: id. m. 107; Robaye: id. m. 282; Cardilli: id. m. 385¹⁷².

³¹ Így akár a haszonkölcsön esetén is meg lehet állapodni enyhébb, csupán dolusért fennálló felelősségben is. A dolusért való felelősséget ugyanakkor sem a commodatum, sem más szerződések körében nem lehet kizárni. A commodatumra nézve ld. Paul. D. 13, 6, 17 pr. „In commodato haec pactio, ne dolus praestetur, rata non est.”, vagyis haszonkölcsön körében érvénytelen a szerződésben foglalt olyan megállapodás (pactio), amelyben a felek a szándékos szerződéssellenes magatartásért (dolus) való felelősséget kizárják. A dolusért való felelősséget kizáró megállapodás érvénytelenségét a letéti szerződéssel összefüggésben a következő, Ulpianustól származó, a Digesta 16. könyvének 3., „Depositi vel contra” c. titulusa alatt szereplő, rendkívül világosan fogalmazó forrásszöveg mondja ki: „Illud non probabis, dolum non esse praestandum si convenerit: nam haec conventio contra bonam fidem contraque bonos mores est et ideo nec sequenda est.” (Ulp. D. 16, 3, 1, 7). Az előző szöveg tömör megállapításához képest Ulpianus e vonatkozásban megindokolja, hogy miért nem ismerhető el az ilyen megállapodás érvényessége. Az ilyen conventio (és ez vonatkozik természetesen a haszonkölcsön-szerződésben foglalt, a dolusért való felelősséget kizáró pactióra [Paul. D. 13, 6, 17 pr.] is) ugyanis ellentétes a jóhiszeműség és tisztesség (bona fides) objektív princípiumával, ill. a jó erkölcsökbe ütközik („contra bonos mores est”). A megállapodás érvénytelenségét a remekjogász a „nec sequenda est” kifejezéssel érzékelteti. Általában a bonae fidei iudiciumokkal összefüggésben Ulpianus — Celsusra hivatkozva — a következőket írja: „... Celsus putat non valere, si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est ita utimur” (Ulp. D. 50, 17, 23), vagyis nem érvényes a megállapodás, ha a felek akként állapodtak meg, hogy dolusért nem felelnek, ez ugyanis ellentétes a bonae fidei iudiciumokkal. A dolusért való felelősséget egy meghatározott szerződéstípusra történő utalás nélkül, tehát általános, elvi élel állapítja meg Paulus: „Illud nulla pactione effici potest, ne dolus praestetur...” (Paul. D. 2, 14, 27, 3), vagyis semmilyen joghatást sem válthat ki az a megállapodás, amelyben a felek a dolusért való felelősséget kizárják. — A dolusért való felelősség kizárásának kérdéskörével kapcsolatosan itt idézett forrásokhoz és az egész problémához ld. a hazai szakirodalomból Molnár: id. m. 102sk. A jóhiszeműség és tisztesség egész problémakörére nézve pedig ld. a hazai szakirodalomból Földi A.: A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig, Bp. 2001; uő: Az objektív jóhiszeműség „olvasatai” a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 42 (2005), 223skk.; uő, SZ 124 (2007), 603skk.; uő: Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 44 (2007), 123skk.; uő: Monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? Összehasonlító-történeti elmélkedések a bona fidesről, Állam- és Jogtudomány 54/3—4 (2013), 25skk.

³² Vö. Csoknya: id. m. 66.

³³ A forrásszöveghez ld. pl. Visky K.: A „vis maior” a római jog forrásaiban, Bp. 1942, 72skk., az interpolációkritikai irodalomban foglalt nézetek részletekbe menő ismertetésével. Ld. még pl. (nem mindig a teljes textusra, olykor csupán annak az adott fejtegetés kapcsán releváns részére nézve) Paris: id. m. passim, pl. 118skk.; Arangio-Ruiz: id. m. 169; Luzzatto: id. m. 132skk.; MacCormack: id. m. 208sk.; Robaye: id. m. passim, pl. 284; Az újabb szakirodalomból ld. részletesen pl. Cardilli: id. m. 496skk.; Ankum: *Prêt de couverts d'argent pour un déjeuner en droit romain classique* (id.), 17skk.; Serrano-Vicente: id. m. 245skk.

³⁴ E radikális interpolációkritikai nézetekkel nem foglalkozunk, ezekre nézve ld. Visky: id. m. 73sk.²⁹

³⁵ Ld. Visky: id. m. 74, az interpolációkritikai nézetek részletes ismertetésével.

³⁶ Luzzatto: id. m. 133sk.

³⁷ Visky: id. m. 75.

³⁸ Vö. még pl. Gai. D. 44, 7, 1, 4: „cui humana infirmitas resistere non potest”.

³⁹ Visky: id. m. 75.— E kifejezéssel kapcsolatban ld. még: C. 4, 65, 28: „cui resisti non potest”.

⁴⁰ MacCormack: id. m. 208sk.

⁴¹ Pl. Cardilli: id. m. 496skk.; Serrano-Vicente: id. m. 245skk.

⁴² Az ezüst étkészlet commodatumára nézve ld. a fentebb elemzett Ulp. D. 13, 6, 5, 14-et, valamint az alább elemzésre kerülő Gai. D. 44, 7, 1, 4-et is.

⁴³ Hasonló tényállásokat elemzett Ulpianus is a fentebb már vizsgált fragmentumban (D. 13, 6, 5, 7). Ld. még e vonatkozásban a szintén fentebb már elemzett Paul. 2, 4, 3-at is.

⁴⁴ Vö. pl. a fentebb elemzett Ulp. D. 13, 6, 5, 10 alatt felvett szövegben foglaltakkal.

⁴⁵ E fragmentum szakirodalmából ld. pl. Visky: id. m. 62skk.; Serrano-Vicente: id. m. 247.

⁴⁶ Vö. Visky: id. m. 64.

⁴⁷ Erre a glossátorok idejéből származó regulára nézve ld. D. Liebs: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 2007⁷, 91.

⁴⁸ Vö. az előbb idézett Gai. D. 13, 6, 18 pr.-ban foglaltakkal.

⁴⁹ „Is quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur, sed is de ea ipsa re quam acceperit restituenda tenetur.”

⁵⁰ Ld. e vonatkozásban pl. Ulp. D. 13, 6, 5, 15; C. 4, 65, 28.

⁵¹ Vö. pl. az Inst. 3, 24, 5-ben foglaltakkal: „...custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet”.

⁵² Ld. e fragmentumhoz pl. MacCormack: id. m. 211; Robaye: id. m. 306skk.; Cardilli: id. m. 201skk.; E. Domínguez López: *La gratuidad y la utilidad como factores determinantes de la responsabilidad del comodatario*, Granada 2001, 130skk.; Serrano-Vicente: id. m. 258sk.

⁵³ Serrano-Vicente: id. m. 258.

⁵⁴ Az akarati disszenzusra, ill. a szerződés nemlétezésére nézve ld. Siklósi I.: A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban, Bp. 2014, 77skk., valamint az ott hivatkozott szakirodalmat.

⁵⁵ Vö. Ulp. D. 13, 6, 5, 3; Ulp. D. 13, 6, 5, 6; Ulp. D. 13, 6, 5, 9. A rendelkezésünkre álló források alapján ugyanis jó eséllyel valószínűsíthetjük, hogy az objektív custodia-felelősség a tételes jogi szabályozás szintjén a préklasszikus korban, mégpedig éppen a commodatummal összefüggésben alakult ki, amit nyilván az adós fokozott (általában egyoldalú) érdekeltsége és az ilyen szerződések gyakorisága tett szükségessé, ezzel a szerződési gyakorlatban kialakult tapasztalatokat áttemelve a tételes jogba. Persze ezzel szemben számos más nézet is ismert a custodia-felelősség feltételezhető kialakulására vonatkozóan; e problémakörrel azonban egy későbbi, a custodia-felelősség kialakulásának kérdését vizsgáló tanulmányunkban kívánunk majd részletesebben foglalkozni.